

-ISIAX (IHIAX)-
Saha Türklerinin Bahar Bayramı

Doç. Dr. Fatih KİRİŞÇİOĞLU

Gelenekler süreklilik göstererek ve zaman içinde milletin tamamını kapsayarak kültürün değişmez bir unsuru olurlar.Bu gelenekler içinde belki de en eski olanı “baharın gelişinin kulturalması”dır. Bu kutlamanın esasında mevsimin yenilenmesi fikri önde gelir. Bahar, bereket, canlılık ve verimdir. Bilge Seyidoğlu’na göre: “bahar= başlangıcın yenilenmesi fikri çok eski ve yaygındır. Bu fikir aynı zamanda sonsuz çeşitlilikler gösteren dinî düşüncüyü açıklamaya yarar ve kozmik devrin oluşmasında da rol oynar. Sene düşüncesinden büyük sene düşüncesi doğar.”¹

En eski toplumlarda da görülen fakat diğer toplumlarda zamanla terkedilen “baharın kutlanması” Türklerde bugüne kadar unutulmadan gelmiştir. Anadolu’da nevrüz “yeni gün” adıyla bilinen bahar bayramı eski Türk takviminde yılın ilk günü olan 21 Mart tarihinde kutlanır. Dünya üzerinde baharın gelmesine,havaların ısınmasıyla bitki ve ağaçların yeşermesine kısaca tabiatın canlanmasına en çok sevinen millet şüphesiz ki, Sibiry’a da dondurucu soğuklar altında yaşayan Saha Türkleridir.Türk topluluklarında adı değişse de baharın kutlanması,tabiatla barışık olma ve ondan yararlanma dileğine dayanır.Yaratılış ve türeyişe,yeniden doğuş ve tabiatın canlanma inancına âit inanma ve pratikleri vardır. Bugün üzerinde çok tartışılan bu bahar bayramını ana Türk kütlesinden bin yıl önce ayrılan Saha (Yakut) Türkleri’nde görmek mümkündür. Sahalar, bahar bayramında tanrılarını kırmızı kadehiyle övdükleri ve etrafa kırmızı serptikleri için bu bayrama **kırmızı ısıax** veya **ısıax** (yeni söyleyişte **ihıax**) “serpme” adını verirler.

Saha folklorunun en önemli ve tarihi türü olan olongxo (destan) larda, Sahaların ataları Er Sogotox ve Labıñxa Süürük, kırmızı bayramı düzenlerler ve diz üstü çökerek ilk kırmızı kadehini kaldırırılar.Önce ayı (tanrı) ları, sonra iççi (iyi ruhları) leri överler. Daha sonra da kadehlerini üç kere göğe savururular². Pekarskiy, folklorik malzemeyi de topladığı meşhur

¹ Bilge Seyitoğlu, **Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler ve Tahliller**, Erzurum 1992, s. 19.

² Fatih Kirişçioğlu, “Er Sogotox Efsanesi’nde Motifler”, **III. Uluslar Arası Türk Kültürü Kongresi**, Ankara 1993.

lügatinde; bu bayramın Mayıs ayı sonunda veya Haziran ayı içinde kısırak sütünün bol olduğu sıralarda büyük tanrı Aar Toyon(Ürüh Aar Toyon) şerefine tertip edildiğini ve kurban merasiminin de yapıldığını belirtir. Yine bu lügatte, sonbaharda ve ilkbaharda kutlanılan başka bayramlardan (**abaası ısığa** “sonbahar bayramı, bu bayramda ilk gece Uлуу Toyon’un ve onun yukarı ruhları şerefine ve ikinci gece ise Arsan Duolay’ın ve onun aşağı ruhları şerefine kurban merasimi yapılır”, **ayın ısığa** –Ürüh ayı toyon’a ve diğer ayı’lara kurban merasimi yapılan ilkbahar bayramı) söz edilmektedir³. Bizce bunlar değişik sebeplerle yapılan kutlama ve inanışlardır. Abdülkadir İnan, bu bilgilere ilave olarak (ana kaynağı belli olmamakla birlikte) bu bayramın 9 gün sürdüğünü, bu bayrama 1y kün (ay güneş) bayramı dediğini, bayrama şamanla birlikte 9 masum kız ve 9 masum delikanlının da iştirak ettiğini belirtir. Bunlar, şamanla birlikte göklere seyahat ederlermiş. Saha Şamanizmi’ne göre masum olmayan kızlar ve dilekanlılar göklere çıkamazlar, günahlarının derecelerine göre muhtelif **olox** “makam”larda kalırlardı. Kımız bayramında **sıl keliitin ırıata** “yılın gelişinin türküsü” adını verdikleri türkünün söylendiğini de İnan kaydetmektedir⁴ Kaynağı belli olmamakla birlikte Ziya Gökalp, kımız bayramında Ürün Aar Toyon şerefine 9 defa kadeh kaldırılıp 9 defa içildiğini ve bu merasim sırasında gençlerin “**ayxal urunı ayxal**” nidasını tekrar tekrar, bağırdıklarını yazar⁵. Saha tarihi ve etnoğrafyası üzerinde çalışan Seroşevskiy ise, kımız bayramında gördüklerini ve bayram hakkında diğerlerinin anlattıklarını şu şekilde belirtmiştir:

“En iyi *ıstax*’ları burada Bogaç Tas kutladı. Varlıklı Bogaç Tas, kısırakları sağdı, kımız yaptı. Onda gerekli tahta kap kacak da bulunuyordu. Onun *ıstax*’ına çevredeki halkın çoğu katıldı. Avlunun çiti boyunca yeşil *çöçir*leri (genç kayınları) diktiler. *Çöçir*lerin daha iyi ve yeşil olduğu asıl köşede kımız dolu, kulaklarından bağlı *simir* duruyordu. *Çöçir*lerin önünde yanyana beyler oturuyorlardı: *Simir*’e daha yakınlar daha saygın olanlar, daha uzak olanlar ise, daha az saygın olanlar. Ev sahibinin şapkalı yenli ve pahalı elbiseler içindeki iki akrabası, *simir* ve *xollogos*’tan at kıllarıyla süslü ayaklı bardaklara (*ayax*) kımız koydular. Herşey at kıllarıyla süslüydü. Ev sahibi ya da şaman - eskiden hiçbir *ıstax* şamansız kutlanmazdı, - dolu kadehi alıp dairenin ortasında durdu, bir dizi üzerinde, yüzü güneğe dönük olarak, “Ak Yaratıcı Tanrı”ya herkes için hayır duaları, mutluluk, zenginlik dilekleriyle şarkı söyledi. Bundan sonra, *uruy* haykırılarıyla kadehler üç kez havaya kaldırıldı. Bu tamamlandıktan sonra herkes yerine oturdu, kadehten kımız içtiler, sırayla daire içinde elden ele iletiler. Bu

³ E.K. Pekarskiy, **Yakut Dili Sözlüğü**, İstanbul 1945, s. 423.

⁴ Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, Ankara 1986, s. 102,118.

⁵ Ziya Gökalp, **Türk Devletinin Tekamülü**, Ankara 1976,s. 33-34.

arada ona yenisini verdiler. Böylece konuşarak, eğlenerek, oynayarak içtiler ...” (Verxoyansk 1881).

Başka bir nakle göre, törenin başında en küçük yaşta dokuz masum delikanlı kadehlerle birbirinin ardında yüzleri güneye dönük olarak durdular. En başta duran şarkı söyledi, diğerleri ise, çoronları üç kez havaya kaldırdılar, bundan sonra kımızı yere adak olarak döktüler, geri kalanını ise daire şeklinde oturanlara ilettiler. Yine bu bayramda Sahaların yaratıcısı ve koruyucusu, baba “Ak Tanrı”nın şerefine ak aygır ve ak kısrak kutsandı, *ayxal* söylendi ve pek çok kez *uruy* diye haykırıldı. Bütün bayramlar eskiden beri sadece dinî anlam taşımıyordu, soy ve toplumsal yönü de vardı. Barış içindeki yarışlar, kadehlerin törensel bir biçimde değişimi, dostça konuşmalar. Kımız şarkılarında - *ıstax töglülü*’lerde Yüce Tanrı’ya yalvarış ve övmeden daha çok tabiatın tasvirine, çeşitli soy gruplarının sıralanması ve onların ilişkilerine yer verilir”⁶.

Sahaların atası sayılan Elley Bootur, kayınpederi Omoğoy Baay tarafından kovulunca eşi ile birlikte o zamanki Kien İeye ovasına, şimdiki Saksarı’ya gelip yerleşmişler. Orada kulübe ve ağıl inşa edip, at ipi ve at kabı hazırlayarak atları tutup sağarak kımız yaparlar. Zamanla zenginleşip, çoluk çocuk sahibi olunca bir yaz tay kımızı hazırlayıp akrabalarını ve dostlarını davet ederek kımız serpmeye âyini yaparlar⁷

Yine Sahaların olongxolarından Kıs Cebiliye’de de dokuz masum oğlan (toğus suban turuya uolattar) ve sekiz masum kız (ağıs arılas mañan kırgıttar) törene iştirak ederler. Uzaktaki yakındaki herkes bu törene çağırılır ve kımız içilen yerin dışında üç büyük halka hâlinde (üs möñürük) toplanırlar. Toplantı devam ederken yedi yerde **ıria** “türkü, şarkı”, sekiz yerde **algıs** “dua, ilâhi”, dokuz yerde **oloñxo** “kahramanlık destanı” söylenir. Yedi gün ,yedi gece yiyip içerler. Öyle ki, zayıf insanlar normalleşir, normal insanlar şişmanlar. Sonuçta herkes mutlu bir şekilde evine döner⁸.

Sahaların eski inançlarını anlatan Tanrı öğretisi adlı eserde törenlerin Sahaların tanrılarıyla bağlantı kurmasının bir simgesi olduğu, ve bu törenlerin en önemlisinin ıstax olduğu bildirilmektedir. Sahalar

Sette Ayı

“Yedi tanrının

Seleher Keme,

Sohbet zamanı,

Toğus Ayı

Dokuz tanrının

⁶ Gülsüm Killi, “Seroşevskiy’de ıstax”, **KÖK Araştırmalar** I/1 (Bahar 1999), s. 108-109.

⁷ Fatih Kirişçiöğlü, “Yakutların Menşei Üzerine Bir Destan Metni”, Millî Folklor, Güz 1992, Ankara 1992, sayı 15, s.17.

⁸ **Yakutskiy Geroişeskiy Epos “Kıs Cebiliye”**, (Komisyon) Novosibirsk 1993, s.274-279

Toğurhar Keme

Buluşma zamanı”

şeklinde şarkılar söyleyerek ısıax'ı methetmişlerdir⁹. Bu tören için özel olarak **ıhıax kürüöte** veya **salamalaax çeçir** “Ihıax duvarı” adını verdikleri salamalı direkleri dikerler. Direkler iki paralel çizgide dizilip güneşin doğacağı tarafları hep açık olur. Yukarı dünyadan gelen iyi ruh bu ısıax denilen duvarda tutulur. Onun için ıhıax duvarı bereketi çağrıştırmak gibi önemli bir görevi üstlenir. Yine bu tören için özel olarak **tühülgeç** “Ihıax'ta toplanma yeri” adı verilen taze kayın kabuklarından yapılmış sık bir çit kurarlar¹⁰. Töreni, **ürün oyuun** “ak bakışı” idare eder. Ak bakışı kımızı tanrılara sunduğu/saçtığı için **ısıax oyuuna** “ıhıax bakışı” adı da verilir. Ak şaman, aynı zamanda tanrının bilgisini (dinî inanışları) öğretir. Bundan dolayı, ona bazan **sehen** “anlatıcı”, **toyon, baxsı, tañxa** gibi adlar vermişlerdir.

Sahalarda Mayıs ayı, kendi isimlendirmelerine göre **Iam Iya** “sağım ayı”, kırsakların sağıldığı ve kımız yapımaya başlandığı aydır. Bu ayı İeyexsit'e adarlar. Bundan sonra gelen Haziran ayının adı **Bes Iya** veya **Ihıax Iya** 'dır. Bu ay sadece **Ürün Ayı Toyon** “Yaratıcı Ak Tanrı” ya adanır. Sahalarda gün yıl dönüşümünün bir çeşidine **ıhıax ergüire** “ıhıax dönüşümü” denir. Ihıax dönüşümünün esası, yılların birbirinden farkına dayanır. Yılları tanrılardan birisiyle birleştirmek de eskiden beri devam eden bir gelenektir. Bu 12 yıllık dönüşümün tamamını **cılıçıt** adı verilen yıl kâhinleri bilirler. Sahalar bu dönüşümün her tekrarına **kıra möhülge** “kısa son” adını verirler. Bu 12 yıl, aynı zamanda on iki ayla da bağdaştırılır. Bu yıl ve aylar aşağıdaki şekildedir¹¹.

<u>Yıllar</u>	<u>Yıl Adları</u>	<u>Aylar</u>	<u>Ay Adları</u>
1. Bastakı Sıl	Tañxa Sıla	Ocak	Toxsunúu
2. İkkis Sıl	Odun Sıla	Şubat	Oluñnúu
3. Ühüs Sıl	Cöhögöy Sıla	Mart	Kulun Tutar
4. Tördüs Sıl	Ayuhıt Sıla	Nisan	Mus Ustar
5. Behis Sıl	İeyexsit Sıla	Mayıs	Iam Iya
6. Altıs Sıl	Ürün Ayı Sıla	Haziran	Bes Iya
7. Settis Sıl	Buor Ayı Sıla	Temmuz	Ot Iya
8. Axsıs Sıl	Aan Caahın Sıla	Ağustos	Atırcax Iya
9. Toxsus Sıl	Uluu Suorun Sıla	Eylül	Balağan Iya

⁹ L.A.Afanaseyev, **Ayü Üöreğe**, Yakutsk 1993 s.71

¹⁰ age.,s.100,106

¹¹ age.,s.177,178

10. Uonus Sıl	Xotoy Ayı Sıla	Ekim	Xotoy Ayı Iya
11. Uon biris Sıl	Bayanay Ayı Sıla	Kasım	Bayanay Iya
12. Uon ikkis Sıl	Sehen (Bilge) Sıla	Aralık	Sehen Iya

Tablodan görüleceği üzere Ocak ayı , dokuzuncu aydır.Bu yıl dönüşümü esasının uzun yıllar devam ettiğini hesaba katarsak Sahaların yazın daha erken geldiği güneyde Haziran ayında değil Mayıs ayında yılı karşıladıklarını ve bu ayı birinci ay olarak kabul ettiklerini söylemek mümkündür.

Sahalar,uzun yıllar sönük olarak kutladıkları dinî ve tarihî olan bu bayramlarını bugün resmî ve millî bayram ilan ederek 21-22 Haziran tarihlerinde kutlamaktadırlar. Sahalar bugünlerde sabahın erken saatlerinde (Yakutsk'da gece 03) kalkarak yeni güneşin (günün) çıkmasını selamlarlar ve dua ederler¹². Büyük bir ateş yakarlar ki,Sahaları soğuk kış aylarında ısıtan ve canlı tutan bu ateş kutsaldır.Çünkü ateş evreni evreni canlandıran güneşin dünyadaki uzantısıdır.Tabiatın canlanması ateşle kutlanır.Ateş, toprağın ısınıp uyunmasının da bir simgesidir.Ateş kültü pek çok uygarlıkta aydınlık,kötülükten arınma,temizleyicilik ve bolluk bereket sembolüdür.Bu yüzden Nevruz ateşinden atlama günahlardan arınmadır.Sonra kımız içerek, et yiyerek günü devam ettirirler.Oyun olarak at yarıştırlar, güreş tutarlar,ağırlık kaldırma yarışı yaparlar ve **ohuokay** adlı dansı yaparlar.Ohuokay, halka hâlindeki insanların ellerini birleştirerek yaptıkları ve bizim halayın biraz daha ağırı olan bir danstır.Sonuç olarak bugün Sahaları birleştiren ve millî kimliklerini en canlı bir şekilde tutmalarını sağlayan en önemli bayram İhiax bayramıdır.

¹² Yuri Vasilyev, "Sahalarda Tanrılar ve Ruhlar", **Tömer Dil Dergisi, Türkoloji Özel Sayısı**, Mayıs 1992, Ankara 1992, s. 89.